

KRATICE U IZDANJIMA LEKSIKOGRAFSKOGA ZAVODA

STJEPAN BABIĆ
(HAZU, Zagreb)

SAŽETAK. U težnji za kraćim i bržim priopćavanjem kratice danas imaju sve važniju ulogu u sredstvima priopćavanja. Obično se u novinama prvi put spomene pun naziv, u zagrada ma se doda kratica i dalje se upotrebljava kratica. Većinom ni to, jer one koje se često upotrebljavaju, smatraju se samorazumljivima pa se i ne tumače. Jasno je da oni koji ne znaju što znače, a žele znati, posežu za priručnicima. Često su to i izdanja LZ-a. Zato je važno znati koje su kratice zabilježene u njima i kako. Zbog naravi izdanja u prvom redu valja razmotriti 3. izdanje *Opće enciklopedije*, *Hrvatski opći leksikon* i *Hrvatsku enciklopediju*. Zbog preopsežnoga područja zadržat ću se samo na složenim kraticama koje se pišu velikim slovima, zvane i akronimi. Već preliminarno proučavanje pokazuje da u novijim izdanjima ima sve više kratica, što je i razumljivo zbog njihove sve veće upotrebe, ali zbog njihove važnosti potrebno je razmotriti kako su obrađene. Može se reći na nekoliko načina. Dovoljno je navesti samo koji primjer iz HOL-a. »WTO« (akr. od engl. World Trade Organization) – Svjetska trgovačka organizacija, ali te natuknice nema, kao ni naznake da WTO znači i World Transport Organization. Pod Svjetska zdravstvena organizacija zabilježena je kratica WHO; ali je nema kao natuknice, a ni spomena da se povremeno javlja i hrvatska kratica SZO. Pod Međunarodni monetarni fond zabilježene su i engleska kratica IMF i hrvatska MMF, ali prvu nalazimo među natuknicama, a drugu ne. To znači da će u budućim izdanjima trebati posvetiti veću pozornost sustavnijem prikazivanju kratica pazeći pri tome da se ne ode u širinu i prikažu sve moguće kratice, često veoma prolazne, iako se u trenutku pisanja mogu činiti veoma važne, kao što su npr. kratice političkih stranaka.

Moderni život ide sve ubrzanijim tempom, a to se odražava i u jeziku. U manje vremena želi se više reći, na manje prostora želi se više napisati. Ne želim sada ovdje spominjati stenografiju, kojoj već i sam hrvatski naziv *brzopis* kazuje što je, zadatak joj je da se brže piše, da se uspije zapisati govor dok se govori jer je obično pisanje sporije od govora. Za ubrzanje na koje mislim, za skraćeni način pisanja, pa i govorenja, služe prvenstveno kratice. Može se reći da skraćeni način pisanja počinje od početka pismenosti (titla), složene su kratice u upotrebi već kod starih naroda, Židova, Grka, Rimljana, npr. SPQR – Senatus Populusque Romanus, no danas dobivaju sve značajnije mjesto u pisanome tekstu.

Ipak, koliko se to činilo samo po sebi razumljivim s obzirom na prošlost i na sadašnjost, moglo bi se očekivati da se kratice nalaze u svakome našem pravopisu, ali je zanimljivo ovdje spomenuti da u Brozovu i Broz-Boranićevu pravopisu nema uopće poglavlja Kratice, pa ni u svih deset izdanja Boranićeva pravopisa (1921–1951). Javljaju se tek u *Hrvatskome pravopisu* B. Klaića i F. Cipre 1944. godine. Tu su obuhvaćene sve vrste kratice, ali se terminološki razlikuju dvije:

1. prigodne kratice
2. ustaljene kratice

Prigodne su kratice napravljene za pojedino djelo i navode se u samome djelu. One se rade tako da se riječi, koje se često ponavljaju, krata da budu što kraće, a da budu dovoljno razlikovne. Primjer prigodnih kratica najbolje je osvijetliti izdanjima LZ-a. Tako npr. *Osmojezični enciklopedijski rječnik* (OER) ima za strane jezike jednoslovčane kratice bez točke:

r – ruski, *e* – engleski, *nj* – njemački, *f* – francuski, *t* – talijanski, *š* – španjolski, *l* – latinski jer se ponavljaju na tisuće puta, a dovoljno su razlikovne pa čak i onda kad je kratica *f* za femininum, ženski rod.

Tako bismo prigodnim kraticama mogli smatrati sve kratice navedene i upotrijebljene u pojedinim djelima. Međutim tako se kratke kratice kao u OER-u upotrebljavaju samo kad to traže posebni razlozi. Inače se nastoji da se i u pojedinim djelima upotrebljavaju ustaljene kratice. Tako su u *Općoj enciklopediji LZ-a* upotrijebljene za iste jezike višeslovčane kratice s točkom:

rus. – ruski, *engl.* – engleski, *njem.* – njemački, *franc.* – francuski, *tal.* – talijanski, *španj.* – španjolski, *lat.* – latinski, da budu jasne i bez zagledanja u popis kratica. Usput da spomenem da bi kratice *engl.* i *franc.* mogle biti i za jedno slovo kraće, a da budu jednako jasne i razlikovne.

Od ustaljenih, koje je bolje zvati stalnim kraticama, valja razlikovati:

1. obične kratice, koje su kratice početnih dijelova općih riječi i pišu se malim slovom s točkom, npr. *č.* – čitaj, *g.* – gospodin, *br.* – broj, *prof.* – profesor, *i dr.* – i drugo

2. složene kratice, koje se tvore od početnih slova više riječi i pišu se velikim početnim slovima, npr. *MH* – Matica hrvatska, *HAZU* – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, *HV* – Hrvatska vojska, *HSS* – Hrvatska seljačka stranka i dr.

3. od njih treba posebno razlikovati stručne kratice koje iz pojedinih struka dolaze u opći jezik pa u jednom smislu i nisu prave kratice kao što nisu kratice kemijskih počela, npr. *Au* za zlato, *Ag* za srebro, *cd* za svijeću, jer su to kratice latinskih riječi *aurum*, *argentum*, *candela* i zato ih u najnovijem razlikovanju i ne zovemo kraticama nego znakovima, oznakama i simbolima.

Jasno je da bi ovdje bilo dobro progovoriti o svima tima trima vrstama kratica, ali bi s jedne strane bilo previše u ograničenu vremenu, a s druge strane možda i nepotrebno jer možemo pretpostaviti da su obične i stručne kratice zbog toga što su relativno ograničene brojem, a praksom ustaljene, unošene u izdanja Leksikografskoga zavoda svjesno i odmjereno prema naravi izdanja.

Složene su kratice po svojoj brojnosti, a onda i po značenju u jeziku novija pojava. Spominjući kad su se kratice kao posebna tema pojavile u našim pravopisima, spomenuo sam *Hrvatski pravopis*. U njemu se razlikuju prigodne i ustaljene kratice, prigodne u smislu o kojem sam već govorio, a o ustaljenima se govori kao cjelini ne razlikujući dovoljno pojedine vrste. Složene se tek počinju razlikovati u novosadskome pravopisu, ali još nedovoljno jasno. Dio koji govori o njima počinje ovako:

»Naročito u novije vrijeme sve više ulaze u upotrebu skraćeničkoga tipa, koje nastaju kada se skraćeni dijelovi (po jedno slovo, jedan slog, a ponekad i cijela riječ) više-složnih izraza sliju u jednu cjelinu, tj. u jednu novu riječ...«¹

¹ *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Zagreb – Novi Sad, 1960., str. 129.

Ne spominjem to zato što bih upozorio na preopćenitu formulaciju, nego stoga što su tu složene kratice prvi puta prikazane u posebnom poglavlju i što je naglašena misao o vremenskom prodoru tih kratica.

Danas nema novina, časopisa, raznih publikacija u kojima ne nalazimo na desetke kratice pa se može reći da kratice obilježavaju naše vrijeme i za njihovu učestalost nije pretjerano reći poplava, eksplozija. Bez njihova razumijevanja ne mogu se čitati suvremeni publicistički tekstovi. Publicisti većinom prvi put kažu što znače, ali mnogo puta i ne kažu jer su tako česte da pretpostavljaju da se zna njihovo značenje, ili ne misle zna li se ili ne zna, a katkada se i ne zna, bar nekih ili uvijek netko ne zna, a htio bi znati. Evo nekih čestih, a obično bez tumačenja: KFOR, SFOR, UNPROFOR, UNMIK, HHO, HOO, PLO, UEFA, FIFA, da i ne spominjem kad se pišu kao riječi samo s velikim početnim slovom, kao Fifa, Uefa, pa čitatelj i ne mora znati da su kratice. Oni koji žele znati što znače, posegnut će za raznim priručnicima, često su to i izdanja LZ-a, pa ih ne će naći kad ih nema, ali ni onda kad ih ima ako nisu na svome abecednome mjestu kao natuknica. Zato je važno znati koje su kratice zabilježene u njima i kako. Zadržat ću se samo na njima kako dolaze kao natuknice, ostavljajući ih po strani u govorenome tekstu jer ih neki govornici u njemu umjesto punih riječi i izgovaraju kao kratice, HV /have/, u HV-u /u haveu/, jasno, kao riječ ili u pripadnim nazivima pojedinih slova, da nazive kao BBC /bibisi/, DDT /diditi/, PC /pisi/ i ne spominjem, a bilo bi dobro da je i to zabilježeno u leksikografskim priručnicima.

Zbog naravi izdanja ne osvrćem se na stručne enciklopedije i leksikone, već samo na opća djela: *Enciklopedija Jugoslavije* (EJ), 3. izdanje *Opće enciklopedije* (OE) i *Hrvatski opći leksikon* (HOL). Važno bi bilo razmotriti i *Hrvatsku enciklopediju* (HE), ali je ona tek na svome početku, 2. knjiga izašla je ovih dana.

EJ promatram uglavnom u 1. izdanju premda se može reći da je dobro zastarjela, ali ju je potrebno uzeti u obzir zbog toga što je ona u temelju Leksikografskoga zavoda, udarila je njemu znatan pečat, zbog povijesnih podataka, a i cjelovitijega prikaza ove teme, pogotovu što je izlazila kad se prodor složenih kratica počeo naglo širiti.

Što se tiče cjeline ovoga problema valja najprije razmotriti ono što se nalazi u predgovorima tih knjiga². Toga je relativno malo.

1. izd. EJ ima jednu stranicu *Kratice i objašnjenja* u kojima su zastupljene podjednako opće kratice (34), kratice iz povijesti NOB-a i državno-političkoga uređenja druge Jugoslavije (33), od ostalih država samo Čehoslovačka republika (ČSR); Sjedinjene Američke Države (dvaput, SAD i USA) i Savez sovjetskih socijalističkih republika (SSSR). Već ti podaci pokazuju da je taj izbor jednostran i potpuno proizvoljan, odnosno koliko nije, može se reći da je ideološki i politički usmjeren.

U uvodnome dijelu 2. izdanja EJ, koje se počelo raditi 1970-ih godina, a prva je knjiga izašla 1980., znatno je povećan broj svih kratica pa tako i prvih i drugih, pa iako je općih nešto više, ali su druge opet sa 35% snažnije zastupane nego što bi im po naravi stvari pripadalo, tako da opća ocjena prvoga izdanja vrijedi i za drugo.

3. izdanje OE ima *Kratice i simbole* na dvije stranice u kojima su složene kratice u izrazitoj manjini, ali bi se opet moglo reći da dobrim dijelom nisu sustavno rađene.

² Trebalo bi uzeti u obzir i Ujevićevu *Hrvatsku enciklopediju* jer je bila jednim dijelom uzorom EJ i rada u Leksikografskome zavodu, ali što se kratice u uvodnom dijelu tiče, nije mogla biti.

HOL u uvodnome dijelu u potpoglavlju NATUKNICA složene kratice samo spominje i naziva ih siglami, u potpoglavlju KRATICE, SIGLE, SLOVA kazuje se da se »obrađuju u svojem abecednom slijedu kao i svaka druga jednica«, a u odjeljku KRATICE one su podređene leksikološkoj obradi.

HE ima kratice uglavnom kao i HOL.

Već prvo pregledavanje teksta pokazuje da u novijim izdanjima ima sve više kratica, što je i razumljivo zbog njihove sve veće upotrebe, a razmatranje kako su obrađene, pokazuje nekoliko načina.

U EJ nije potrebno tražiti kratice koje su na početku, ali ipak je provjera zanimljiva.

AVNOJ ima svoju kraticu i uputnicu na *Antifašističko veće narodnoga oslobođenja Jugoslavije*. Tako i AFŽ s uputnicom na *Antifašistički front žena*. Kratica NRH nalazi se na početku, ali nema natuknice, tako i NOB, dok NOR ima kraticu na početku, a natuknicu *Narodnooslobodilački rat* i to upućuje na *Jugoslavija, Narodnooslobodilački rat*. NDH nema ni kratice ni natuknice, ali je zanimljivo spomenuti da ni kratice FNRJ nema ni na početku ni u tekstu, iako je proglašena Federativnom Narodnom Republikom Jugoslavijom 1945. godine pa sigurno i kratica potječe iz toga doba. Odmah na početku članka JUGOSLAVIJA nalazi se podatak da joj je službeni naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija, ali kratice nema. U samome se članku upotrebljava FNRJ, npr. »Najveće reke u FNRJ...« pod Hidrografija, ali prije nije izričito rečeno da je to kratica. Očito se podrazumijeva da je to samo po sebi jasno.

Natuknica NEZAVISNA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE ima u zagradama kraticu NRPJ, ali te kratice nema ni posebno ni na početku 1. knjige.

JNA ima kraticu u uvodnome dijelu EJ i natuknicu JUGOSLAVENSKA NARODNA ARMIJA s člankom i u njemu je odmah na početku, u 9. retku, upotrijebljena kratica JNA, ali bez tumačenja, pretpostavlja se da će svatko sam lako zaključiti što znači. U članku ima mnoštvo kratica od kojih neke imaju tumačenja na početku, kao AVNOJ, CK KPJ, JA, JNA, KPJ, SKOJ i druge u samome tekstu kao

DFJ – Demokratska federativna Jugoslavija

DSPNO – Državni sekretarijat za poslove narodne obrane

DVJ – Dobrovoljačka vojska Jugoslavije

GŠ NOPOJ – Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije

NOVJ – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, iako za neke ne bismo očekivali da se tu tumače.

Neke druge kratice koje se tumače kao

ZJNA – Zakon o JNA,

ZNO – Zakon o narodnoj odbrani, ne bi se mogle nikako razumjeti bez tumačenja.

Bez tumačenja su FNRJ i NKOJ.

U 1. izd. EJ nema ni kratica kao OZNA, UDBA, tako da korisnik ne može naći podatak što znače kao ni do kada se OZNA tako zvala, kad je postala UDBA. Kasnije je UDBA promijenila naziv u SDB (Služba državne bezbednosti/bezbjednosti) odnosno još kasnije u Hrvatskoj SDS (Služba državne sigurnosti) pa tražeći te kratice, moramo uzeti u obzir i vrijeme s obzirom na samo izdanje jer dok nije bilo promjene naziva, nije moglo naći ni svoj odraz u pojedinim izdanjima, ali bi OZNA i UDBA trebale biti, no nema ih.

To znači da EJ, što se kratica tiče, ne pokazuje neki sustav, nije bila ni zaokružena u sebi niti je čitatelj lako mogao naći obavijest o kratici koja ga zanima. Jasno da možemo očekivati da u početku poplave kratica nije mogla biti uočena njihova važnost niti se naša leksikografija mogla lako snaći u njima, ali je ipak njihovo spominjanje i razvezivanje u člancima mogao biti poticaj da se sustavnije obrade.

U 3. izdanju *Opće enciklopedije* vidi se određeni napredak, ali u cjelini još nedovoljan za suvremene potrebe.

U članku pod natuknicom *Jugoslavenska narodna armija* odmah se daje akronim JNA, u njemu se nalaze iste kratica opet većinom protumačene, ali ih posebno na određenim mjestima nema, kao što nema JNA između JIVARO i JNOF, ali upravo tu nalazimo JNOF s tumačenjem *Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta*.

Što se tiče natuknica OZNA i UDBA, tu nalazimo prvu kao akronim za *Odjeljenje za zaštitu naroda* s uputnicom na *Državna sigurnost*, ali tamo kratica nema, a i služba državne sigurnosti spominje se kao opća imenica, a ne kao naziv. Kratica UDBA nema kao ni natuknice *Uprava državne bezb(j)jednosti*. Tražeći SLUŽBU, naišao sam na Službu društvenoga knjigovodstva sa skr. (ačenicom) SDK i posebno kraticu SDK kao natuknicu.

U *Hrvatskome općem leksikonu* ima već znatno više kratica kao natuknica, dakle na svome abecednome mjestu. Tu već nalazimo

HAZU, akr. za Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

HINA, akr. za Hrvatska izvještajna novinska agencija

HRSS (akr. od Hrvatska republikanska seljačka stranka) → Hrvatska seljačka stranka

HRT, akr. za Hrvatska radio-televizija.

HSS, akr. za Hrvatska seljačka stranka

HTZ → zaštita na radu, ali pod tom natuknicom nema nikakve kratica, a ni sintagme *higijensko-tehnička zaštita* pa se ne može odgonetnuti što HTZ znači.

Natuknicu OZNA nalazimo i pod njom s napomenom da je poslije bila UDBA, ali nje nema kao natuknice, kao ni SDS ni SDB.

I stranih ima mnogo, što je dobro, bolje odražava suvremeno jezično stanje nego prijašnja izdanja LZ-a, ali ni ovdje nije dovoljno sustavno. Pokazat ću to samo na nekim primjerima.

Međunarodnih i svjetskih organizacija u HOL-u ima 16, s prvom riječju *međunarodni* 12 i sa *svjetski* 4, ali obrada nije jednaka. Pod *međunarodni* naziv je u natuknici, engleskoga naziva nema ni jedna, devet ima englesku kraticu, jedna obje (Međunarodni monetarni fond), a tri ni jednu.

Pod *svjetski* je drugačije, sve imaju i engleski naziv i englesku kraticu, a ni jedna hrvatsku. Ne mislim da bi u priručnicima LZ-a trebalo tvoriti hrvatske kratica, iako ni to možda ne bi bilo na odmet, ali nema ni onih koje se povremeno javljaju kao što je SZO – Svjetska zdravstvena organizacija.

Od tih 16 kratica u tekstu na svom abecednom mjestu natuknice ima osam, a nema šest, IMO, ICEM, MMF, VIT, WHO, WWW, dakle ni one jedne jedine hrvatske, MMF.

Usput tu se tumači i engleski naziv i upućuje na hrvatsku natuknicu, koja je pod *svjetski* opet s engleskim nazivom, što je u najmanju ruku neekonomično, pogotovu u knjizi ograničenoga opsega kao što je HOL.

Svjetske trgovačke organizacije nema među natuknicama, ali je nalazimo pod engleskom kraticom:

»WTO (akr. od engl. World Trade Organization (→ Svjetska trgovačka organizacija«, ali te natuknice nema, ni moguće kratice STO. To će biti slučajni propust, ali je već drugačije kad ne nalazimo naznake da WTO znači i World Transport Organization.

Pod Svjetska zdravstvena organizacija zabilježena je kratica WHO, ali je nema kao natuknice, a ni spomena da se povremeno javlja i hrvatska kratica SZO. Pod Međunarodni monetarni fond zabilježena je i engleska kratica IMF i hrvatska MMF, ali prvu nalazimo među natuknicama, a drugu ne.

U HOL-u dakle nalazimo mnogo stranih kratica gdje su dana i potrebna tumačenja kao npr. FIFA, IAF, IBM, ICAO, ILA, ITOS → NOAA, UNCTAD, UNRRA, ali nema mnogih ni domaćih ni stranih kao ETA, PLO, UEFA. Pod plivanje naći ćemo FINA, ali ne i među natuknicama.

Ne spominjem sada kojih svjetskih organizacija uopće nema, mogao bih ih spomenuti na desetke važnih, ali ću se zadržati na jednoj drugoj, ne doduše međunarodnoj, ali važnoj, često spominjanoj u svim svjetskim i domaćim sredstvima javnih priopćavanja, na PLO. Svi će se složiti da se ta kratica treba naći na svome abecednome mjestu i u izdanjima i s užim izborom kratica. U 3. je izdanju OE nema. Tko se malo zamisli, znat će da je to neka palestinska organizacija, tražit će je pod PALESTINA, i na kraju članka naći će uputnicu *Palestinska oslobodilačka organizacija*, engleski naziv Palestinian Liberation Organization, čija je kratica i članak od tri četvrtine stupca. Tu će naći i kratice drugih palestinskih organizacija, FPLP, FDPLP, FLA, ALP, FPLP-CG, FNP, za koje se sa sigurnošću može zaključiti da ih također nema među natuknicama na abecednom mjestu kad nema PLO, što provjeravanje i potvrđuje. Ni u HOL-u nema natuknice PLO. Opet valja tražiti pod Palestina i zatim pod Palestinska oslobodilačka organizacija, gdje ima svoju natuknicu s člankom od 18 redaka i kraticu PLO. Kad PLO ima takvu važnost u političkome životu i u priopćajnim sredstvima, kad je i u OE i HOL-u dobila tako značajno mjesto, mislim da je zavrijedila da PLO dobije i svoju natuknicu s uputom kamo treba.

Kraticu ETA ne ćemo u HOL-u naći ni na njezinu abecednome mjestu ni pod BASK-. ETA ima mnogo negativnih konotacija, ali vrijednosni sud ne bi smio biti važan kriterij u odabiranju kratica.

U ovome pomalo svečanome trenutku pokazao sam znatan napredak u bilježenju kratica, ali još nedovoljan za naše današnje potrebe. Zato ovo ne bi trebalo shvatiti kao kritiku leksikografskih izdanja (HOL bi se mogao lako braniti jednosveščanošću, dakle veoma ograničenim opsegom), već to treba shvatiti kao upozorenje na jednu pojavu kojoj u budućim izdanjima treba posvetiti veću pozornost. Prikazivanju kratica prići svjesnije i naći najbolji sustav. Dakako, treba naći mjeru između velikoga mnoštva kratica i praktičnih potreba jer se pri njihovu unošenju ne može otići u takvu širinu da se prikažu sve moguće kratice, često veoma prolazne iako se u trenutku pisanja mogu činiti veoma važne kao što su npr. kratice političkih stranaka. Tu treba odmjeriti prema važnosti, suvremenoj i povijesnoj, prema tomu jesu li kratice trajnoga ili prolaznoga značenja. Kratice međunarodnih organizacija, ustanova trebalo bi svakako unijeti u većoj mjeri nego je to činjeno dosad.

Iznoseći ova svoja zapažanja, mislio sam na *Hrvatsku enciklopediju* jer je ona na početku izdavanja i za nju ove napomene mogu biti posebno korisne. Zato bi bilo dobro da se kritički razmotre i koliko su opravdane, prihvate i sustavno primijene u idućim svescima.

ABBREVIATIONS IN THE LEXICOGRAPHIC INSTITUTE EDITIONS

SUMMARY. The role of abbreviations is becoming increasingly important nowadays, in the desire for concise and swift informing. The papers usually mention the full name first, adding the abbreviation in brackets, and use the abbreviation in the rest of the text. Sometimes not even that, since the commonly used abbreviations are considered to be self-explanatory. It is clear that those who do not know their meanings, and wish to know them, use handbooks, often Lexicographic Institute editions. It is therefore important to know which abbreviations are listed in these, and in what way. Because of the nature of the editions, the third edition of the General Encyclopedia, the Croatian General Lexicon, and the Croatian Encyclopedia should be considered. Since the area is so extensive, I shall consider only the compound abbreviations written in capital letters, also called acronyms. A preliminary investigation shows that there are more abbreviations in the more recent editions, which is understandable because of their increased use, however, because of their importance, their treatment should be examined. In several way, one may say. It is sufficient to list a few examples from the CGL. »WTO« (acronym for World Trade Organization), but the entry does not exist, and neither does the note that WTO also stands for World Transport Organization. There is the abbreviation WHO under World Health Organization; but it does not exist as an entry, and it is also not mentioned that it sometimes appears as the Croatian abbreviation of SZO. Under International Monetary Fund, there are both the English abbreviation IMF and the Croatian one, MMF, but the first is found among the entries, the other one is not. This means that the future editions should pay more attention to systematic presentation of abbreviations.